

STRESZCZENIE

Niniejsza rozprawa analizuje, w jaki sposób dzięki nowomowie dominującej w Związku Radzieckim, doszło do zniewolenia literatury na Białorusi. Zniewolenie literatury postrzegano jako splecioną zależność a) literatury od władzy komunistycznej; b) Mińska od Moskwy i c) estetyki od aktualnej polityki radzieckiej. Nowomowa to język partii komunistycznej, która kreuje człowieka radzieckiego (komunistyczne drukarstwo / print-communism).

Nowomowa na Białorusi została w niniejszej pracy przeanalizowana jednocześnie na trzech poziomach: materialno-archiwalnym (statystyka materiałów drukowanych), performatywnym (sylwetki przywódców-mówców) i tekstowym (sowietyzmy w utworach, wizerunki przywódców i wrogów). Dokonano analizy utworów literackich służących władzy i przejmujących jej język, odnotowano przejawy nowomowy na Białorusi za prezydentury Aleksandra Łukaszenki oraz pokazano transformację radzieckiego kanonu „broń służy książce” w schemat „broń jest książką”.

W pierwszej części rozprawy nowomowa została ujęta jako zjawisko epoki druku, zostały omówione jej cechy i funkcje. Na podstawie obszernego materiału została pokazana obecność nowomowy w literaturze białoruskiej.

Nowomowa kreuje człowieka radzieckiego a) na poziomie przestrzeni (toponimia); b) na poziomie ciała jako elementu manifestacji komunistycznej; c) świadomości – tu istotną rolę odgrywają kolektywne praktyki czytelnicze. Wyodrębniono czternaście uniwersalnych cech nowomowy oraz dwie cechy specyficznie białoruskie (rusyfikacja i przedruk). Do znanych już cech (manicheizm, wrogocentryzm, eschatologia, fetyszyzm, selektywność, nieprecyzyjność, arbitralność, magiczność, addytywność – z kultury oralnej – rytualność, idiomatyczność, serwilizm) autor przedstawionej rozprawy dodał „tragizm optymistyczny” i „zniewolony śmiech”.

Rzeczy tragiczne i komiczne nowomowa wpisuje w schematy służące władzy komunistycznej. Śmiech zniewolony to a) śmiech hierarchiczny; b) śmiech bytów redukowanych; c) śmiech na rozkaz; d) śmiech towarzyszący morderstwu; e) śmiech na serio. Byt redukowany to różnorodność, która została sprowadzona do czegoś jednego. Pojęcie śmiechu zniewolonego pozwala wydedukować wszystkie cechy nowomowy z wrogocentryzmu i bytów redukowanych.

W rozdziale „Zniewolenie w czasie” zostały zanalizowane zmiany nowomowy w trzech aspektach: a) materialnym (statystyka druków); b) strukturalno-rytualnym (tematy w szkolnych podręcznikach, nowomowa w zbiorach poezji, wystąpienia na kongresach partyjnych) oraz c) taktycznym (zachowania komunistów i pisarzy). Zbadano też, w jaki sposób nowomowę przyswajają uczniowie i pisarze (Arkadź Kulaszou, Zmitrok Biadula).

Pokazano, iż nowomowa przeszła przez trzy wielkie fazy rozwojowe (i podobne mikrocykle w krótszych periodach): rozrost (do lat 30.), porządkowanie (do lat 50.) i upadek. Fazy te odpowiadają zmianom materialnym (liczba książek, w których można odnaleźć nowomowę, objętość referatów

partyjnych), strukturalno-rytualnym (treści w podręcznikach, nowomowa w wierszach, hasła w referatach) oraz zmianom dominujących taktyk pisarskich (twórcze uczestniczenie, służenie władzy, dystansowanie się od niej). Po osiągnięciu całościowości rytualnej (w fazie lub mikrocyklu) w cieniu nowomowy pojawia się nowy podmiot – refleksyjny poeta, milczący czytelnik-uczeń, postać z kongresu partyjnego. Wraz z nowymi podmiotami nowomowa chwilowo – lub na zawsze – traci swoją moc.

Trzeci rozdział poświęcony jest Trybunie, czyli wybranemu miejscu aktywności werbalnej, gdzie książka nabiera mocy performatywnej. W kanonie komunistycznym broń służy książce, ale z czasem pierwiastek militarny przejmuje nad nią kontrolę (w ZSRR kosztem książki, a w PRL broń odzyskuje swoją pozycję bez odrzucenia książki). Istnieją tu również trzy etapy funkcjonowania Trybuny wraz z odpowiadającymi im mikrocyklami: instalacja Trybuny (Lenin), ekspansja Trybuny (Stalin i Chruszczow) i etap upadku. Na podstawie analizy materiału wizualnego można zauważyć, że instalacja i ekspansja Trybuny są kojarzone z otwartymi gestami (wyciągniętymi rękami) przywódców – w schyłkowym okresie, gdy performatywna moc książki komunistycznej słabnie, gesty zanikają. Tekstowe, materialne i performatywne aspekty nowomowy są ze sobą ściśle powiązane: najpierw przywódcy stają się pomnikami w wierszach, potem to samo dzieje się z ich sylwetkami w podręcznikach, a kiedy na kongresie komunistycznym wizerunek praojca-Lenina zostaje pozbawiony gestów i odsunięty na margines, znika również sama władza komunistyczna. Białoruscy komuniści, zarówno na poziomie gestów, jak i retoryki, z czasem tracą swoją podmiotowość i są dosłownie wypierani z głównej mównicy przez pisarzy.

Najważniejszym osiągnięciem pracy jest ustalenie związku między dynamiką strukturalno-rytualną nowomowy, liczbą osób przy Trybunie (członkowie Komitetu Centralnego Partii, pisarze, prezydium), wizerunkiem mównicy – z jednej strony, a przewrotami politycznymi – z drugiej. Ten związek ma potencjał predykcyjny.

W ostatnim rozdziale dowiedziono, iż mimo że Aleksandr Łukaszenka powtarza rytuały radzieckie, obecnie na Białorusi istnieją tylko rudymenty nowomowy, osłabione przez kulturę multimedialną. Wizerunki Łukaszenki-oratora różnią się od komunistycznych: gesty są zamknięte, a zamiast sprzężenia przywódcy i mas pojawiają się narcystyczne obrazy, gdzie źródłem władzy Łukaszenki jest sam Łukaszenka. Na zebraniach pojawiają się ekrany, konserwatyści łączą swoje książki z widowiskami, a oficjalni pisarze (rekrutujący się spośród byłych funkcjonariuszy milicji) piszą w stylu kojarzącym się z filmami wojennymi bardzo niskiej klasy. Ale nowomowa pozostawia po sobie przestrzeń z językiem rosyjskim, zbliżonym do języka Trzeciej Rzeszy. W tej przestrzeni nadal obecne są białoruskie książki Zmitraka Biaduli, Kuźmy Czornego, Janki Kupały, Jakuba Kołasa, Iwana Meleża, Iwana Szamiakina i Arkadzia Kulaszowa, choć twórczość tych pisarzy jest ujmowana pod nowym kątem.

A. Rasinski